

EĞİTİM SÜRECİNDE İLETİŞİMİN ÖNEMİ

Mualla ULUSAVAŞ*

ÖZET

'İnsanlar arasında anlamları ortak kılma süreci' olarak tanımlanan iletişim, eğitim sürecinde önemli bir yere sahiptir. Etkili bir eğitim ortamının gerçekleştirilebilmesi için öncelikle, okulda öğrenci-öğretici-yönetici arasında iletişim kanallarının açık olması gerekmektedir. Yapılan araştırmalar göstermiştir ki, sınıfta öğrencilerin kendi aralarındaki ve herbirinin öğretici ile arasındaki tüm olası iletişim kanallarının açık tutulması ve bu açık kanallardan yapıcı bir yarar sağlayacak iklimin yaratılması halinde en etkili öğrenmeler gerçekleşebilmektedir. Eğitici, öğrencileri savunuculuğa ve tetikte olmaya itecek davranışlardan kaçınmalı, onlara güvenceli ve onay gören bireyler olduğunu hissettirecek teşvik edici ve yüreklendirici bir ortam yaratmaya çalışmalıdır. Sınıfta açık iletişimin sağlanabilmesi için, eğitici, insan ilişkilerinin gelişiminde en zor koşullardan biri olan güven duygusunun temelini oluşturabilmelidir.

SUMMARY

The Importance of Communication in the Process of Education

Communication, defined as the process of sharing the meanings among people, has a great importance in education. In order to realize an effective environment for education, there should be, first of all, open communication canals among students-teachers-administrators. Recent studies have shown that effective learning requires creating an empatic climate in the class as well as open communication canals among students themselves, and between each student and the classroom teacher. Teachers should avoid to create a tight atmosphere that might push the students to behave in defensive or discontented way. Thus, the teacher's attitudes toward students must be encouraging, supporting and especially consistent all the time. It is essential for the cognitive and psychosocial development in the class, to create such a communication climate in which all the students can feel that they are certainly accepted and respected.

İletişim (communication), Latince 'communis' kökeninden gelip 'ortak oluş' anlamındadır. İletişimde, bireyler arasında bir paylaşım söz konusudur. İletişim zinciri, verici-alıcı ve repartuvardan oluşur (Moles, 1983, s. 86). İletişim sürecinin özü-

* Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü Öğretim Görevlisi.

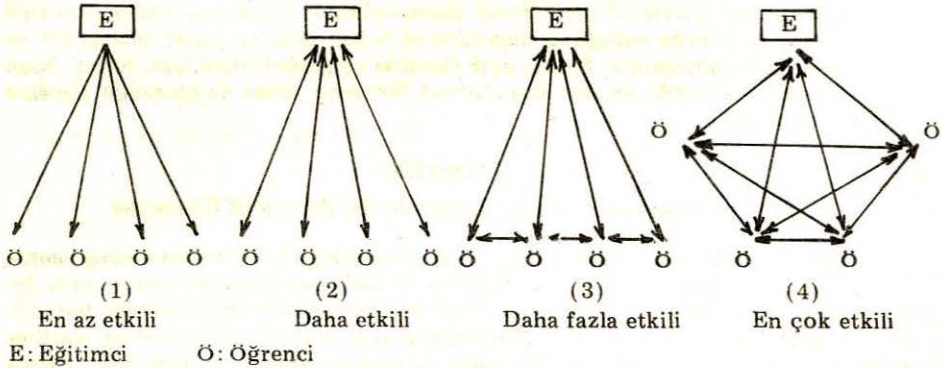
nü, alıcının ve vericinin belirli bir mesaj üzerindeki ahenkli birlikteliği oluşturmaktadır (Vito, 1971 s. 13). Bireyler arasında ortak yaşantı alanları ne kadar genişse, iletişim de, o kadar kolaylaşmaktadır. Örnek verecek olursak, bir Afrikalı kabile adamı, ilk kez gördüğü uçağı kendi yaşantıları bağlamında yorumlarken, uçak ona büyük bir kuş gibi görünebilir (Vito, s. 16).

İletişimi çok yönlü bir sistem olarak gören çağdaş savlardan birine göre, dilbilimsel ve devimsel analizlerden elde edilen verilere dayanarak şu varsayım ortaya konmuştur. Herhangi bir mesajın iletilmesinde sadece kodlanmış ve organize edilmiş sözel davranış değil, sınırsız sayıdaki diğer kanallardan da yararlanır (Beckenbach, 1971, s. 38).

Eğitimciler iletişim süreçlerini genelde sözel düzeyde iletişim ve eğitim teknolojisine ilişkin olarak ele almakta, ancak eğitimde iletişim sürecinin sistematik çalışması yapılmamaktadır.

Eğitimin bir toplumsallaştırma süreci olduğu ve bu sürecin en azından kısmen bazı iletişim ilkelerini izlediği kabul edilirse, eğitimde açık iletişimin sağlanabilmesi sorunu ortaya çıkmaktadır (Tyler, 1973 s. 11).

Çağdaş okulda öğretmen-öğrenci arasındaki yüzyüze iletişim kadar, öğrencilerin kendi aralarındaki ilişki de önemlidir. Öğrenciler, öğretmenlerinden öğrendiklerinin daha fazlasını kendi arkadaşlarından öğrenmektedir. Farklı sınıflarda gözlemlenen en azından dört ayrı iletişim ağı vardır.

Kuramsal olarak en iyi olan iletişim ağı, öğretmen ve öğrenci, öğrenci ve öğrenci arasındaki olası kanalların tümünün açık tutulmasıyla örüntülenir. Ayrıca, bu açık kanallardan yapıcı bir yarar sağlanması için, uygun bir atmosfer yaratılması da gereklidir (Hamachek, 1975, s. 672).

İnsanlar arası ilişkilerde belirli derecede yakınlık ve kabul görmenin, sınıftaki zihinsel ve psikososyal gelişim için tam ve kesin bir esas oluşturduğu, evrensel olarak tanımlanmıştır. Doğumla birlikte başlayan kabul görme gereksinimi, yeterli ve güçlü olma hissiyle yakından ilgili olup, geri çekilme veya bir tür savunucu davranış tarafından baskı altında tutulur. Sınıfta böyle savunucu davranışlar, arka sıralarda oturma, tartışmalara katılmama, sınıftan çıkma veya daha ileri bir tepki olarak okulu terketme biçiminde görülebilir. Böyle durumlarda öğretmen, öncelikle, öğrenci

açısından destekleyici bir ortam yaratmaya özen göstermelidir. Çünkü, destek görmeme ve reddedilme korkusu, sınıf üyelerinin yaşantılarındaki en büyük endişelerden biridir.

Bazı sınıf iklimleri, bireyleri savunuculuğa ve tetikte olmaya itebilir, bazıları ise daha güvenceli ve onay gören duyguları hissetmemize yardımcı olabilir. Gibb tarafından 1965'de yapılan bir araştırmada savunucu ve destekleyici sınıf ortamlarında belirleyici olan psikolojik koşulların altısı tanımlanmıştır (Hamachek, s. 672).

<u>Savunucu Ortamda Davranış Özellikleri</u>	<u>Destekleyici Ortamda Davranış Özellikleri</u>
1. Değerlendirme	Betimleme
2. Denetleme	Problem kaynağına inme
3. Kasıtlılık	Kendiliğindenlik
4. Kayıtsız kalma	Yakınlık ve ilgi gösterme
5. Üstünlük	Eşitlik
6. Kesinlik	Değişebilirlik

Kişinin birinci sütundaki özelliklerden birini bile taşıdığı algılanmasına yol açacak bir davranışı, karşısındakini kapalı ve savunucu olmaya itebilir. Buna karşın, birinin teşvik edici ve destekleyici davranış özelliklerinden biri ya da birkaçına sahip olduğu yolundaki bir yorum ise, diğer kişinin daha açık ve gerçek, düşünce ve duygularına daha uygun bir biçimde davranmasına yardımcı olmaktadır.

Görüldüğü gibi, teşvik edici bir hava, daha az yargılayıcı ve doğal olarak daha fazla kabul edicidir. Değerlendirici veya tartıcı görünen konuşma ya da davranışlar ise savunuculuğu artırır. İletişim sürecinde, verici durumdaki kaynak, bir ifade, bir söz veya ses tonu ile diğer kişiyi yargılayan veya tartan bir görünümdeyse, o zaman, alıcı kendini tetikte hisseder. Ancak, her zaman böyle olmayabilir. Örneğin eğer dinleyici, konuşanın onu eşit olarak algıladığını, açık ve içtenlikle konuştuğunu düşünüyorsa, o zaman mesajın değerlendirici olma olasılığı ortaya bile çıkmayabilir. Yukarıdaki altı durum da bu şekilde etkileşimlidir.

İletişimde Tepki Biçimleri:

Porter, araştırmaları sonucunda, bireylerin yüzyüze durumlarda en sık kullandıkları başlıca beş tepki, biçimini belirlemiştir (Hamachek, s. 674).

1. Değerlendirici: Böyle bir tepki, diğer bireyin davranışının görelî iyiliği, etkililiği ve uygunluğunun yargılayıcı biçimde değerlendirilmesini yansıtır.

Birey, iletişimde bulunduğu diğerine onun nasıl davranması gerektiğini ima eder. Örnek: "Neden böyle davranıyorsun anlamıyorum", "hatalısın, daha iyi yapman gerekir", "Kağıdındakilerin, çalışmalarımızla ilgisi bile yok." v.b.

2. Yorumcu: Bir tür öğretme niyetini yansıtır. Diğer kişiye onun probleminin 'gerçekte' ne anlama geldiğini veya karşısındakinin o durumda 'gerçekten' ne hissettiğini anlatma amacını güder. Yorumcu bir yanıtlama, açıkça veya üstü örtülü bir biçimde, diğer kişinin davranışının daha derin bir düzeyde ne anlama geldiğini anlatır. Örnek: "Zannedirim, davranışının nedeni şudur.", "Bu kağıdı, bana ve sınıftaki arkadaşlarına gizliden gizliye kızdığın için böyle yazmış olabilirsin."

3. Teşvik Edici: Karşımızdakini yatıştırıcı, duyguların yoğunluğunu azaltıcı bir tepki türüdür. Böyle bir tepki onun kendini daha rahat hissetmesine ve içinde

bulunduğu durumla daha az ilgilenmesine yarar. Örnek: "Biliyorum ödev hazırlamaktan hoşlanmıyorsun, sana güç geliyor fakat bir başlarsan, o kadar da kötü bir iş olmadığını görebilirsin."

4. İnceleyici: Daha fazla bilgi elde etmek ve konuşmayı istenilen bir çizgide ilerletme amacını güder. Konuşan, diğer kişiye daha çok geliştirilebilecek bir şey olduğu, kanıtları ortaya çıkaracak bir incelemeye gerek duyduğu izlenimini verir. Örnek: "Neden böyle yaptığını hiç düşündün mü?", "Verdiğim dört farklı konudan herbirinin hangisini seçeceğinizi merak ediyorum."

5. Anlayışlı: Bu tepki türünün çeşitli amaçları vardır. Bunları şöyle sıralıyabiliriz.

a) Alıcının, vericinin ne söylediğini doğru anladığından emin olmak istemesi.

b) Vericinin problem hakkında ne hissettiğini öğrenmek.

c) Vericinin problemi nasıl gördüğünü öğrenmek.

Örnekler: "Bu konuda oldukça rahat görünüyorsun değil mi.", "Ödevin için çok üzüldün, onu neredeyse eline bile almaktan çekiniyorsun değil mi, öyle mi?"

İnsanlar yüzyüze iletişimlerinde sırasında % 80 değerlendirici, yorumcu veya inceleyici tepkiler vermektedirler. En sık kullanılan değerlendirici ve yorumcu yanıtların her ikisinin de açık iletişimi sağlayan iklimi yaratmaya yardım etmediği ve bir kişi % 40 oranında belirli bir kategoriye kullanırsa, diğerlerinin onu her zaman bu şekilde tepki gösteren bir kimse olarak gördükleri araştırmalarla saptanmıştır (Rogers, Roethlisberger).

Belirlenen tepki örüntülerinin her biri ne tümüyle iyi, ne de tümüyle kötüdürler. Bunlardan birinin çok fazla ya da çok az kullanılması iletişim tıkanıklığına neden olabilir. Gerçekte hem yargılayıcı, hem de yorumcu tavırlar, eğer bir yakınlığı, kendine ve başkasına karşı duyarlılığı, dürüstlüğü iletiyorsa, iletişimin gelişiminde güçlü uyarcılar olabilmektedir. Düşmanca olmayan bir tavırla yapılan değerlendirme ve yorumlamalar bir anlayış havası yaratabilir ki, bu daha iyi, yoğun bir psikolojik ve bilişsel yaşantıyı açan anahtardır.

İletişim ve Öğretmen Davranışı:

Öğretmen, mesleğinin gereği, diğer insanlardan daha fazla değerlendirici ve yorumcu olmak durumunda kalır. Ancak olumsuz bir etki yaratmamak için öğretmen herşeyden önce destekleyici ve koruyucu olarak algılanmalıdır. Tıpkı yakın bir arkadaş bizi eleştirdiğinde, onun samimi olduğunu, bize bir birey olarak gerçekten değer verdiğini ve bizi koruduğu, kayırdığı için böyle davrandığını düşünerek, almadığımız, savunucu olmaya kalkışmadığımız gibi, öğretmenin tutumu öğrenci açısından yıkıcı olmak yerine, yardımcı olmak için içtenlikle bir arzu duyulduğu izlenimi uyandıran bir tür güdüleme olmalıdır.

İyi bir Öğretmen misiniz?

Frank W. Hart tarafından yapılan bir çalışmada 3725 öğrenci, en çok sevdikleri öğretmenleri seçme nedenleri olarak aşağıdaki on özelliği sıralamışlardır (Alexander, 1959, s. 17-20):

1- Çalışmalarımızda yardımcı olur, konuları anlaşılır biçimde açıklar, iyi örnekler verir.

2- Neşeli, mutlu, iyi huylu ve şakacıdır. Bize sık sık şakalar yapar ve bizim şakalarımızı iyi karşılar.

3- İnsancıl, dost, arkadaş, bizden biri.

4- Öğrencilerle ilgilenir ve onları anlar.

5- Çalışmaları ilginç hale getirir. Çalışma isteği yaratır. Çalışmalardan zevk almamızı sağlar.

6- Oldukça sıkıdır, sınıfı kontrolü altına alır, saygınlığa sahiptir.

7- Yanlı davranmaz, tarafsızdır, kimseye ayrıcalık tanımaz.

8- Öfkeli, sinsi ve alaycı değildir.

9- Konuyu iyi öğreniriz.

10- Memnun edici bir kişiliğe sahiptir.

Genel olarak bu çalışmaların yansıttığı temel gerçek, öğrencilerin öğretmenle olan kişisel ilişkilerinden çok etkilendikleridir.

Öğretmenin öğrencisiyle etkileşimi, yöntemin ayrıntılarından çok daha önem taşımaktadır. Bu etkileşimin niteliği öğrencinin başarısını doğrudan etkiler. Etkileşimdeki sıcaklık, dostluk, yardımcılık ve memnuniyet vericilik nitelikleri olumlu yönde iletişimin gelişmesini sağlar. Bu nitelikler öğrenciye verilecek ödüllerin izlerini taşır. Öğrencilerin gözünde iyi olabilecek öğretmenin herşeyden önce, tüm insan ilişkilerinde özlenen kişilik özelliklerini kazanmış olması gerekir ki, öğrencilerin istediği, yalnızca bu da değildir. Ayrıca, öğretmenden disiplin sağlayabilmesi, iyi açıklamalar yapabilmesi ve iyi öğretme teknikleri kullanarak öğrencilerin öğrenmesine yardımcı olabilmesi de beklenmektedir.

Bir öğretmenin öğrenciler tarafından "iyi" veya "fena" öğretmen olarak görülmesi, onun kişisel niteliklerine olduğu kadar, öğrencilerle kurduğu iletişime de bağlıdır. Öğretmenin bireylerle kurduğu ilişkiler sınıf genelinde iyiniyetin ya da düşmanlığın gelişmesi için bir ortam yaratabilir. Örneğin, öğretmenin bir öğrenciyle arasındaki iletişimin türü veya biçimi, o öğrencinin sınıf arkadaşları tarafından kabul görmesini, tanınmasını olumlu veya olumsuz yönde etkileyebilir.

A. Barr tarafından yapılan bir araştırmaya göre, öğretmeni iyi veya kötü yapan belirleyici sözler olarak aşağıdaki ifadeler saptanmıştır (Barr, 1929, s. 110).

Kötü öğretmene ait sözlerden seçmeler:

- Hayır, yanlış.
- Ah zavallı bunu bilmiyor musun?
- Korkarım yine karıştırdınız.
- Herkes düzgün otursun lütfen.
- Şunu hâlâ daha öğrenemediniz mi?
- Çok çalışıyor musun?
- Of, otur. Birsey söyle.

Bunlar gibi yaklaşık 100 çeşit söyleyiş saptanmıştır. Dikkat edilirse bu sözlerde bir üzüntü, bir ümitsizlik, yararsızlık ve sabırsızlığın sesi işitilmektedir.

İyi öğretmenin en sık kullandığı sözlerden seçmeler:

- Ah yepyeni bir fikir.
- Daha fazla kanıt isterdim.
- Pek iyi anlayamadım, daha iyi bir ifade bulabileceğini düşünüyor musun?
- Sözlerini kanıtlayabilir misin?

- Bunu cevap olarak kabul edelim mi?
- Başarabileceğini düşünmüyormusun gerçekten?
- Bir dakika düşünelim.
- Bu sorun üzerinde duralım.

Uzun bir liste. Görüldüğü gibi bunlar öğrenciyi harekete geçirici, güdüleyici ve yöreklendirici sözlerdir.

Bir öğretmenin "ne" söylediği önemli olmakla birlikte, "nasıl" söylediği de önemlidir. "Sözcükler mesajımızı iletirken, ses tonunun da duyguları yansıttığını" unutmamak gerekir.

Flanders tarafından yapılan bir araştırmada (Hamachek s. 312) öğretmen-merkezli ve öğrenci-merkezli yaklaşımlara benzer deneysel iklim oluşturulmuş ve öğrenci davranışının farklılaşması gözlenmiştir. Öğrenci-merkezli ortamda kabul edici, destekleyici ve problem kaynağına inen davranışlarda bulunulmuş, öğretmen-merkezli ortamda ise öğretmenin davranışı yönlendirici, isteyici, itirazcı ve sık sık küçümseyici olmuştur. Varılan sonuçlara göre:

- 1) Öğretmen-merkezli davranış, öğrencide kendi benliğine ve öğretmene karşı nefret, saldırganlık veya bazen geri çekilme, uzaklaşma ve hatta duygusal çözümlenme oluşturmıştır.
- 2) Öğrenci-merkezli davranışın ise, öğrencide kaygıyı azalttığı, duygusal olarak yeniden uyumu sağladığı ve öğrenciyi bütüncü davranışa ulaştırdığı görülmüştür.

Öğretmen-öğrenci iletişiminde, öğretmen açısından başlıca esaslar aşağıdaki biçimde belirlenmiştir (Hamachek, s. 323):

1. Esnek olma isteği ve çabası,
2. Öğretimi bireyselleştirebilme,
3. Dünyayı öğrencinin gözüyle algılama yeteneği,
4. Kendini bir tür cevaplama servisi gibi görmeden soruları cevaplayabilme,
5. Deneyime ve yeni yaşantılara açık olma,
6. Kendi alanında yeterli bilgiye sahip olma,
7. Geliştirilmiş sınama yöntemleri kullanabilme,
8. Takdir edici bir tutum davranışlarında yansıtabilme,
9. Belirli çalışma yardımları provizyonu,
10. Öğretimde kolay anlaşılır dil kullanma.

Bir İletişim Sorunu: Dinlemeyi Biliyor muyuz?

Önemli bir iletişim gereği olan 'dinleme' üzerine yapılan araştırma sonuçlarına göre, etkili bir dinleme için on yol gösterici ilke saptanmıştır (Nichols, Vito, s. 208).

1. İlgili Alanları Bulma: Ancak kötü bir dinleyici, ilk birkaç sözden sonra hemen konunun tatsız olduğunu söylemeye kalkışabilir. Burada G.K. Chestertonun şu sözünü anımsamamak olası değil "ilginç olmayan konu diye birşey yoktur, sadece ilgilenmeyen insanlar sözkonusudur".

2. Konuşmanın biçimi değil özü üzerinde yargıya varma: Konuşmacının ses tonu, hareketleri gibi durumlardan çok, konuştuğu şeyin ne olduğu üzerinde durulmak gerekmektedir.

3. Aşırı uyarılma hiç uyarılmama kadar kötü etki yapar: Konuşmanın ne demek istediğini tam olarak anlayıncaya kadar heyecanımızı gizlemeli ve değerlendirmeyi en sona bırakmalıyız.

4. İyi bir dinleyici ana tema üzerinde durur: Konuşmanın merkezi fikrini yakalayabilmek için, deyimlerin dizilişine, tekrarlanan vurgulamalara, kullanılan iletişim özelliklerine dikkat etmek gerekir.

5. Dinleme, enerji harcamayı gerektiren ciddi bir iştir: Dinleme durumunda herşeyden önce konuşan ile göz göze bağlantı kurmalı ve bunu konuşma bitimine kadar sürdürmeliyiz. Dinleme bizi yoran bir olaydır. Konuşanın çabalarının bizi yakından ilgilendirdiğini göstermek için, onun gözlerine bakmak, ön koşul kabul edilebilir. Yüzümüzde bir ilgi ifadesi bulunmalı ve diğer hareketlerimiz de buna uygun olmalıdır.

6. Dinlerken esnek davranmak gerekir.

7. Dinlerken dikkatin dağılmamasına çalışmak gerekir. Kapıyı örtme, radyoyu kapama, konuşana daha yakınlaşma gibi davranışlar konuşmanın akıcılığını kolaylaştırır, konuşanın daha iyi konsantre olmasına yol açar.

8. İyi bir dinleyici kendi zihinsel kapasitesini açacak kadar zor ifadeleri bile işitmek için bir istek duyar, zihinsel bir çaba harcamaktan hoşlanır.

9. İletişim esnasında dinleyici, duyumsal bir sağırlığı sergilerse, konuşanın konuşma isteği söndürülmüş olmaktadır.

10. İnsanların çoğu dakikada 125 kelimelik bir hızla konuşur. Normal olarak, biri bizimle konuşurken her dakikada 400 kelimelik bir düşünme zamanımız vardır.

Bu durumda (400 - 125 = 275) fazla düşünme süremizi dinleme esnasında nasıl kullanacağız? Dinlemeyi bilmeyenler, yavaş konuşma karşısında sabırsızlıklarını gösterirler ve bir süre sonra başka şeyler düşünmeye başlarlar. Bu kısa uzaklaşma, konuşmacının bizden önde gitmesine yol açar, onun bazı sözlerini kaçırmış oluruz. Bu durumda artık konuşanı izlemek daha güçleşmiştir.

İyi bir dinleyici, fazla düşünme zamanını işittikleri üzerinde düşünmek için kullanır. Nichols'un belirttiğine göre, iyi bir dinleyici: Konuşanın ne hakkında konuşacağını sezmeye çalışır. O ana kadar neler söylediği temeli üzerinde kendi kendine sorar. "Neyi anlatmaya çalışıyor? Hangi noktaya değinecek?" gibi.

— Söylenenleri zihninde özetler.

— Konuşanın sözlerini zihnindeki sorulara yanıtlar arayarak tartar.

— Konuşan her zaman önemli noktaları belirtmiyebilir. Belki sesinin titreyişinde, değişen ses tonunda bir anlam gizlidir. Mimikleri, jestleri ve vücudunun hareketleriyle belki birşey anlatmak istemektedir. Bu nedenle, dinleyici sadece sözleri değil sözler arasındaki çizgilerin sesini de dinlemelidir.

Bir Çözüm Önerisi: Açıklı Dinleme

Açıklı dinlemenin en belirgin özelliği, bilinçli bir biçimde sürekli olarak geri iletişim kullanılmasıdır. Açıklı dinlemede, dinleyen, konuşanın söylediklerini açarak geri vermektedir. Bu tür bir süreç, konuşanın söylemek istediği anlam ile dinleyenin anladığının aynı ya da farklı olduğunu denetleme olanağı sağlar. Açıklı dinleme tutumu içindeki dinleyici, bu davranışıyla konuşana, onun anlattığıyla ilgilendiği, onun sorununu gerçekten duyduğu izlenimini verir. Bu tekniğin çoğu kez, konuşana diğer bütün dinleme davranışlarından daha çok yararlı olduğu, onun kendi sorunlarını daha iyi anlamasına yol açtığı gözlemlenmiştir (Cüceloğlu, 1979, s. 127).

Ancak açılmış dinleme her zaman kullanılacak bir yöntem değildir. Kendinizi, karşınızdakine yardım etmeye ve o kimsenin sorunlarını paylaşmaya yönelmiş hissettiğinizde, açılmış dinleme davranışının zamanı gelmiş demektir.

İyi bir dinleyici olabilmek için, kişinin geri-iletim sürecini sık sık ve yerinde kullanmayı öğrenmesi gerekir. Böylece iletişim tek yönlü olmaktan çıkar, çift yönlü bir süreç haline gelir.

Bu durumda, konuşan, gerçekten duyulduğunu, dinleyenle arasındaki paylaşımı hisseder, güçlü ve zayıf yönlerini daha kolaylıkla görmeye ve doğal olarak, sorunlara daha gerçekçi çözümler getirmeye başlayabilir.

KAYNAKLAR

1. ALEXANDER, William, M.: *Are You A Good Teacher?*, New York, Holt, Rinehart and Winston Comp., 1959.
2. BECKENBAACH, E.F., TOMPKINS, C.B.: *Concepts of Communication: Interpersonal, Intrapersonal and Mathematical*, Toronto, John Wiley and Sons, Inc., 1971.
3. CÜCELOĞLU, Doğan: *İnsan İnsana*, Ankara, Sıralar Mat. 1979.
4. DE VITO, Joseph: *Communication: Concepts and Processes*, New Jersey, Prentice-Hall Inc., Englewood Cliffs, 1971.
5. HAMACHEK, Don E.: *Behavior Dynamics in Teaching, Learning and Growth*, New York, Allyn and Bacon Inc., 1975.
6. MOLES, Abraham, A.: *Kültürün Toplumsal Dinamiği*, Çev: Nuri Bilgin, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No: 21, 1983.
7. TYLER, Williams: *Educational Communication in a Revolutionary Age*, Ohio, C.A. Jones Publishing Comp., 1973.